

ETO: 821.511.141.09

Madácsy Piroska

HANKISS JÁNOS „MAGYAR ÁDÁM”-JA

János Hankiss' "Hungarian Adam"

Hankiss János (1893–1959), a debreceni egyetem professzora, irodalomtörténész, komparatista a 30-as évek derekán mindent megtesz azért, hogy a klasszikus magyar irodalmat és kultúrát jobban megismerjék Európában, főleg francia nyelvterületen.

1933/34-ben előadókörutat tart Belgiumban, Franciaországban és Olaszországban Madáchról, a *Tragédia* eszmeiségéről, színpadi bemutatóiról. Gondolatainak összefoglaló tanulmánya 1935-ben jelenik meg a *Revue des Études Hongroises*-ban: „Az ember tragédiája – a magyar Ádám” címmel. Később az *Eliziumi beszélgetések* általa felújított műfajában *Goethe és Madách* a téma, egy évre rá az *Irodalomtörténetben* a magyar és francia romantika összefüggéseit keresi *Ádám és Lucifer* címmel. Irodalomelméleti módszereiben kedveli a karaktervizsgálatot, a jellemrajz problémáit, mindig egyetemes szellemi, irodalmi összefüggésekre kíváncsi, és arra, hol foglal helyet a mi *Tragédiánk* a világirodalomban.

Tanulmányaiiban csatlakozik ahhoz az irányzathoz, amely az irodalomkutatás modernségével igyekszik újrafogalmazni a nemzetképet.

Kulcsszavak: magyar, francia, Hankiss, Madách, „magyar Ádám”.

Aurélien Sauvageot magyarországi tartózkodása idején (1923–1931) három frankofon professzonnal került szorosabb barátságba – Zolnai Bélával (Szeged), Birkás Gézával (Pécs) és Hankiss Jánossal (Debrecen). Zolnai Béla az az irodalomtörténész, aki a *Széphalomban* oly fontos teret biztosít Madáchnak, Birkás Géza¹ pedig, aki az egyik legrészletesebb filológiai elemzést írja *Az ember tragédiája és a franciák* címmel 1942-ben.² Hozzá küldött levelekből értesülhetünk François Sauton francia költő vallomásáról a *Tragédia* Vautier fordításának élménye kapcsán (1939).³ Hankiss ekkor már idősebb és elismertebb, mint Zolnai (1940-ben 25 éves tudományos jubileumot ünnepel), részt vesz a Nemzetközi Irodalomtörténeti Társaság munkájában, melynek kongresszusát 1931 májusában Budapesten ő szervezi. Hankiss János (1893–1959), 1916-tól haláláig a debreceni egyetemen dolgozott, 1923-tól egyetemi tanár, irodalomtörténész, komparatista. A debreceni egyetem professzoraként, a fentebb említettekkel, valamint Gombocz Zoltánnal és Eckhardt Sándorral együtt szerkeszti a *Revue des Études Hongroises* számait. A 30-as évek derekán ő is mindent megtesz azért, hogy a klasszikus magyar irodalmat és kultúrát jobban megismerjék Európában, főleg francia nyelvterületen.

SZERVEZÉS, SZERKESZTÉS

- A *Nyári Egyetem* II., V–XI., XIII. évfolyamának szervezése (1928, 1931–37, 1939)
- A *Debreceni Szemle* megalapítása (Milleker Rezsővel, 1927) és szerkesztése.
- A *Helicon* c. nemzetközi irodalmi folyóirat szerk. és kiad. (alap. 1938 a Nemzetközi Újabb Irodalomtörténeti Bizottság égisze alatt).
- Az *I. nemzetközi irodalomtörténeti kongresszus* szervezése Budapesten (1931).
- A 30-as évek elején megindította a tudományos alapú nemzetképelemzést és kutatást. 1927-től fogva gyakorlati tapasztalatok alapján kezdte tanulmányozni és elméletileg is kiépíteni a *kultúrdiplomácia* problematikáját.
- 1938 tavaszán megszervezte a párizsi világkiállítás magyar pavilonjában „A magyar könyv sugárzása” c. kiállítást, amelynek célja az idegen nyelvekre fordított magyar művek és a szép magyar könyvek bemutatása volt. Szerkesztette e kiállítás katalógusát (*Le Livre Hongrois*, Paris, 1937), amelyet a kiállítással egyetemben nagydíjjal jutalmazott a zsűri.
- A *Kortársaink* c. irodalmi életrajzsorozatot (10 füzet, 1928–35) szerkesztette.

ELŐADÁSOK

Külföldön:

- 1927. márc. 10. és 14. Sorbonne (Salle Louis Liard): *La France et la littérature hongroise; Enseignement du français aux Universités de Hongrie*.
- 1927. nov. 23., 26., 30.; dec. 3., 7., 10., 14., 17. Sorbonne: *Introduction à la Littérature Hongroise* (8 előadás). Dec. 17-én a magyar diákok átadják a Sorbonne rektorának, S. Charlétynek és bölcsészeti dékánjának, F. Brunot-nak Juhász Kálmán a Sorbonne magyar diákjait ábrázoló plakettjét, amely ezt az aláírást viseli: „Ab anno millesimo”.
- 1930. ápr. 26–27. a magyar felsőoktatást képviseli a Nemzetközi Értelmi Együttműködés párizsi Intézetében tartott értekezleten (Réunion des Directeurs des Offices Universitaires Nationaux), utána Algériában a centenáriumi ünnepségek alkalmából.
- 1931-ben Magyarországot képviseli a „Revue des Deux Mondes” centenáriumi ünnepségein.
- 1931. jún. 18–22. az egyetemet képviseli a Collège de France négyszáz éves jubileumán.
- 1932. ápr. 5–12. Sorbonne: *La littérature et la vie* (4 előadás).
- 1932. ápr. Nancy: *Le portrait du hongrois dans l'opinion étrangère*. Ez után kapta az előadó a nancy-i egyetem díszérmét
- 1934. ápr. 19. Lille, egyetem: *Madách*.
- 1934. ápr. 23. Sorbonne: *Madách*, elnök: F. Baldensperger.
- 1934. ápr. 26. Besançon, egyetem: *Madách*.
- 1936. márc. 25. Lyon: *Madách*.
- 1936. márc. 31. Genova: *Madách*.
- 1936. ápr. 2. Torino, Ist. fascista: *Madách*.
- 1936. ápr. 3. Milano, Univ. catt.: *Madách*, Circolo filol.: *Liszt*.
- 1936. jún. 26–28. Tallinn, finn-ugor kongresszus: *A magyar irodalom világhelyezete* (magyarul, jún. 27.)

- 1937. ápr. 14. Clermont-Ferrand: *Madách*.
- 1938. ápr. 2–3. Bruxelles, Institut des Hautes Etudes: *Le Drame poétique et philosophique en Hongrie* (2 előadás).
- 1938. máj. 14. Catania, Ist. di cultura fascista: *Madách*.
- 1939. jún. Lyon, III. irodalomtört. Kongresszuson, melynek titkára: *Les ressorts psychologiques du groupement des genres*.

Itthon:

- Kisfaludi Társaság, 1939: *A magyar irodalom Európában*.
- Rádióelőadásai közt egy kötetre való megjelent *Ünnepnapok munkája* c. Felújította a „dialogues des morts” műfaját *Eliziumi beszélgetések* c. (Rádió, 1938. ápr. 22-étől).

1933–34-ben előadókörutat tart Belgiumban, Franciaországban és Olaszországban Madáchról, a *Tragédia* eszmeiségéről, színpadi bemutatásáról. Gondolatainak összefoglaló tanulmánya 1935-ben jelenik meg a *Revue des Études Hongroises*-ban: „Az ember tragédiája – a magyar Ádám” címmel.⁴ Később az *Eliziumi beszélgetések* általa felújított műfajában Goethe és Madách a téma,⁵ egy évre rá az *Irodalomtörténetben* a magyar és francia romantika összefüggéseit keresi *Ádám és Lucifer* címmel.⁶ Irodalomelméleti módszereiben kedveli a karaktervizsgálatot, a jellemrajz problémáit, de ugyanúgy, mint Zolnai, mindig egyetemes szellemi, irodalmi összefüggésekre kíváncsi, és arra, hol foglal helyet a mi *Tragédiánk* a világirodalomban.

Zolnai a szegedi *Széphalom* mottójában ezt így fogalmazza meg: „Filozófiai elmélyülés és idealizmus, európai kultúra és a magyar régiség életrekeltése...” A pécsi *Minerva*⁷ a szellemtörténet módszerével tanulmányaiban „a történelmi gondolkodást az idealizmus és a filozófiai tudatosság magasabb fokára akarja emelni. Célja, hogy bebizonyítsa: a történelmi múlt a mi jelenünk alkotóeleme; a történelmi tudomány semmiféle módszernél nem állapodhatik meg, mert maga is folytonos, küzdés, haladás és teremtő fejlődés, mint az élet maga; folytonos újrakezdés és revízió, mely önmagunkból indul ki és önmagunkhoz tér vissza...”⁸

Hankiss János is csatlakozik a nemzetkép újrafogalmazásához irodalomkutatási modernségével.⁹ Úgy érzi, magyarságképünk elnagyolt, elcsépett, homályos fogalom, mert önértékelésünk is hiányos, negatív. Elvesztettük önbecsülésünket. Pedig az egyes emberek s a nemzetek jellemképeit az irodalomban kell keresnünk, amely intellektuális és esztétikai vonások struktúrája.

A nemzetkép korok és megfigyelők szerint változik. Az egész 19. század hisz a népek jellegzetes különbözőségének fontosságában! S amikor ma, a nemzetközi együttműködést úgy képzeljük el, hogy abban a nemzeti sajátosságokra szükség van, nem ugyanezt a hitet mentjük-e át (a változott körülmények

közé)?¹⁰ Kritikával kell kezelnünk az általánosságokat magyarságképünkben: az egzotikumot, a gasztronómiát, a hangulati elemeket, a turisztikai élményeket, a politikai elfogultságot, a „katonanemzet”, a „pusztai-ember”, a „betyár”, a „csikós” jelképeket, a cigányzenét, a csárdás-szindrómát vagy a magyar jellem „úri voltát”: előkelő és önérzetes, büszke és erényes – stb. Mindez ma elavult és újragondolandó. A kultúrfőlény Klebelsberg Kunó-i célkitűzése a művelt magyart hangsúlyozza, a magyar szívósságot – de ezzel sem szabad elfogultan visszaélni. Történeti és tudományos elemzéssel kell új önarcképet teremtenünk, mely irodalmi eszközökkel fejlesztett gyakorlati emberismeret alapján alakulhat ki. Hankiss szerint a nemzetkép: szimbólum, és a nemzeti jellemekből áll össze. Esztétikus és érzékeny irodalomtörténet-írásában korportrét ad, az alkotók sorsát, mentalitását vizsgálja, mint szellemtörténész barátai (pl. Szerb Antal). Ezért foglalkozik később karaktervizsgálattal, s a *Tragédia* kapcsán Ádám jellemével.¹¹ S közben Madách jellemét és nemzetképünket vizsgálja, illetve a 19. századét 20. századi szemszögből.

A „magyar Ádám” egyben magyarságképünk elemző vizsgálata: mi az oka tragikus múltba fordulásunknak, a fény-árny játéknak, az újra meg újra magunk keresésnek, a sajátos magyar büszkeségnek, majd megalázottságnak. A „pusztulunk, de nem veszítünk, csak azért is talpra állunk” – magatartásnak, a „kultúr-főlénybe” kapaszkodásnak, és annak a hihetetlen európai-intellektuális-értelmiségi küzdelemnek, amely a 30-as évek közepén Hankisst és barátai körét jellemzi.

Hankiss: *Az ember tragédiája, a „magyar Ádám”*¹². A francia nyelvű különlenyomat dedikált, Birkás Gézának van ajánlva. Madácsy László irodalmi hagyatékában található.

Hankiss koncepciójának lényege: a *Tragédia* korántsem a Faust utánzása, hanem sajátosan nemzeti és magyar. „Madách költeményének igazi varázsát az a hihetetlenül tökéletesen megvalósított világtörténelmi kompozíció adja, amely sohasem süllyed bele az általánosítások és az absztrakció kódébe. *Az ember tragédiája* ugyanakkor sajátosan nemzeti is. A szerző közvetlenül nem szólal meg, csak egyéniségének kisugárzását érezzük. A költemény arányainak, kereteinek szépsége és logikája megkövetelik Ádám egyetemességét, de határozottsága, lelkesedése, tragikus érdeklődése és mély emóciója ugyanakkor az egyéni emberi sors átélését sugallja a közönségnek” [...] „nem szeretné utánózni a Faustot”. [...] „Ádám tragédiája nem lehet olyan, mint Margit csábítójaé, tragédia az ezer hasonló között.”¹³

Madách nem életének tragikus élményeit akarja vallomásszerűen átadni, mint minden romantikus, de nem is távolodik az individualizmus csapdájától váteszi fensőbbes egyetemességekbe: Ádám nemzetének tragikus jelleme. Míg Goethe nemzeti karakterei úsznak az élet legforgóbb árájában, addig a magyar még többet ellene kényszerül cselekvésre! „Faust sorsa és lelke egyre mé-

lyebb lesz, Ádám sorsa és lelke egyre súlyosabb...²¹⁴ Míg Faust maga Goethe, aki egy tökéletesen boldog pillanatot akar, addig Ádám nem Madách, „Ádám a történelmében megnyilvánuló ember, akinek nincs ideje magánügyeire, aki hisz az eszme diadalában, még ha mindig összetörik is...²¹⁵. A Faust mély és úttalan, mint a német erdő, a Tragédia csupa világos vonal... Az ádám-i individualitás, amelyet lehetetlen megkerülni, tulajdonképpen a költő egyénisége. Hogy megértsük a költő személyiségét, aki egy mély politikai tragédiát élt át, értenünk kell annak a nemzeti közösségnek a vérmérsékletét és látásmódját, ahonnan származik. „A költő meg sem kockáztatta, hogy személyes tapasztalatait vagy kalandjai elnyomják műve struktúrájának egyetemes értékeit. Ellenkezőleg, egy sor példa igazolja számunkra, hogy sem általánosítani, sem túl személyesen megnyilatkozni nem akar.”

Természetesen mégis szinte láthatatlan pecsétként jelen van véleménye, gondolkodása századáról, nemzetéről, és kifejezi korának minden egyes csalódását és előrelátását. Ádám egyéniségét a 19. századi magyarság néhány jellemvonásával magyarázhatjuk:

„Íme: A naiv idealizmus, amely megengedi a remény nélküli küzdelmet, a bízva bízást, a mégist. Mégis: ez a szó sajátosan hozzátartozik a nemzethez, amelynek többsége kevésbé szerencsés sorsa folytán kitartásra kényszerült a reménytelen helyzetekben, szembeszállt a halállal római módra. Úgy, mint a francia gárda, mely meghal, de nem adja meg magát. Isten végső szava a »mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!« – minden egyes keresztényhez kapcsolódik a világon. De ez a magatartás, amely végső soron meghatározza Ádámot, sokkal természetesebb és meggyőzőbb lesz, amikor Ádámot magyarként is vizsgáljuk, akinek az ezeréves tapasztalatok határozzák meg átváltozásait. Ez az, ami megérteti velünk a pesszimistának gondolt színek optimista megoldását. A szívósság és csüggedés hangulatváltozás csak?²¹⁶

És itt rátér Hankiss a befejezés körüli vitákra:

„Sok kritika érte Madáchot, hogy nem volt elég bátorsága a *Tragédia* tragikus befejezéséhez”, és a történelmi színeknél logikusan levonni az emberiség történetére vonatkozó pesszimista konklúziót. „Mégis, Ádám utolsó cselekedete nem kevésbé igaz, mint az előző, vagy a többi. Rákényszerített szerepében soha nem veszíti el akaraterejét, szabadságát, reményét és lelkesedését. Mintha a csalódások, amelyeket átél a démon szavai kapcsán, arra szolgálnának, hogy a végzetes, mély, sötét válságokból kijusson újra a fényre, és újra felvértezze lelkét a küzdelemre. És előre látható, hogy ez az Ádám, aki annyira mohón vágyik Évájának negatív átváltozásai folyamán a szépségre és az ideális nőre, majd minden erejével belekapszkodik az első reménységárba, melyet Lucifer már nem tud visszafojtani.²¹⁷ „Goethe Faustja túl erős volt ahhoz, hogy elbukhasson. De halála pillanatában érezte a beteljesülés boldogságát... Ádám is erős. De szíve nem hülhet ki – boldogsága a jövőbe néz: gyermekére és az örök nőre, akit Isten a vigasztalására küldött...”

Az érdemmel csak szabadságot, éltet
Ki érte küzd nap-nap után...⁷¹⁸

Hankiss szerint Ádám nőértelmezése is a sajátos magyar karakterből adódik.

„A magyarság szüntelenül vádolja sorsát, amely könnyedén, egyik szélsőségből a másikba ejti, a nagyságból a megalázottságba, a bűnbánatból a lelkesezésbe. De ez az annyira nagylelkű Ádám lebilincsel bennünket, átváltozásaiiban mindig a legjobbal, az ideálissal, és kicsit emlékeztet bennünket Petőfire: »Szabadság, szerelem, e kettő kell nekem...« A fáraó dicsőségét Évának szentelte, egy rabszolgánőnek, és ez a szerelem még arra is képes, hogy kitárja karjait egy nemesebb ideálnak: a szabadságnak és az egyenlőségnek.»⁷¹⁹

A férfi és nő viszonya Madách nyomán főleg egy gyöngédebb és lovagiasabb Ádámot, egy gáláns, alkalmazkodó és engedelmes szerelmet jelent, mint a természet ajándékát, mint a nevelés eszközét az idealizmusban. Még a legteljesebb orgiában is (Római szín) Ádám megtalálta Éva–Julia személyében azt a társat, aki különbözik a többiekől, érzékeny és tiszta fiatal leány. Ádám szíve örökre fiatal marad, bár előrehaladunk az emberiség történetében, főleg akkor, amikor a nőről és a szerelemről van szó. Makacsul tiltakozik, amikor „eszkimónét” kellene néznie, és így vélekedik:

„De megvetést szül keblünkben csupán
A nő, az eszmény, e megtestesült
Költészet, hogyha süllyedt, torzalak lesz,
Mely borzadályt szül. Menj, ne lássam őt.” (XIV. szín 3919–3922. sor)

Idealizmusát megerősítik az Úr végső szavai is:

„S ha tettdús életed
Zajában elnémul az égi szó,
E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szűrődni
E két eszközzel álland oldaladnál,
Balsors és szerencse közt mind-egyaránt
Vigasztaló, mosolygó génus.” (XV. szín 4100–4108. sor)

E nőről alkotott koncepciót kevés társadalmi formációval megőrizték a 19. századi magyar irodalomban. A kor nagy magyar társadalomnevelő írója, Jókai Mór kiterjeszti ezt a szenvedélyes és démonikus nőkre, akiket népszerűsít regényeiben: nekik joguk van a kíméletre, van indítóokuk a megtisztulásra, s így teljesítik ki a nagyon is magyar véleményt a nők jogairól. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kor férfiúja hajlandó arra, hogy a nőt és problémáit mindennapi gondjaiba bevonja. Ádám jobban szereti piedesztálra, oltárra helyezni szerelmét,

ott mindig újra megtalálhatja, és amikor már nem képes többé útját állni, más elfoglaltságot keres, méltóbbat a teremtés koronájához. 1860-ban a magyar férfi hajlandó mindenféle lovagias érzelmre az örök nő iránt, de tisztában van felsőbbrendűségével is, amikor hölgyről van szó. Ádámban semmi sincs a korábbi nyugati regény vagy drámai hősökéből, akiknek karrierje széttörhet a szenvedély zátonyán.

„Ami végül teljessé teszi a *Tragédiában* a nemzeti jellemet, az ugyanakkor a nemzetközisége”. E nemzetköziség – hogy Európát és kultúráját ennyire ismerjük, régi civilizációs gyökereinkből, történelmi tanulságainkból fakad.

„Nem tehetjük meg, hogy befejezésül ne emlékeztessünk a *Tragédia* egyik kritikusának gondolataira. A *Tragédia* annál mélyebben magyar, mennél inkább tartózkodik attól, hogy Magyarországról beszéljen. Ez a tartózkodás, ez a korszak jellegzetesen szemérmes magyar magatartása predestinálta Madáchoz arra, hogy valóban európai művet alkosson.”²⁰

Hihetetlenül fontos, amire Hankiss egy másik tanulmányában rámutat: „Ádám nem olyan, mint az európai irodalom romantikus jellemei – Ádám klasszikusan romantikus, van benne valami »görögös« . . . a francia romantikus jellem lázadó, szertelen, rajongó, vagy torz, groteszk. Ádám nemzeti karakterének jellegzetessége pedig éppen az építő erőben van, mely a dinamikus nemzet mélységeiből (múlt, szép tősgyökeresség) fölhozza a nélkülözhetetlen értékeket.”²¹

A mi romantikánk – tudjuk – klasszicista is. „Vörösmartytól Aranyig, Jókaitól Madáchig, minden nagy magyar író olyan, mint az alföldi nagy erdők tölgyei: a fák tökéletes vonalú, nyugalmas klasszikusai eltűnt mocsarak lidérces vizébe nyújtóztatják fantasztikus gyökereiket . . .” 1930-ban Párizsban megjelent irodalomtörténetében hangsúlyozza: „Talán egyedül *Az ember tragédiájának* szerzője, bár átérzi nemzetének tragikus sorsát, megkísérli az ettől való eltávolodást is az egyetemes gondolkodás magasságában.”²² Hankiss felfogása tehát nem a Benedek Marcell vagy a Sauvageot véleményeiben középpontba állított tragikus magyar sorsot elemzi, hanem a sajátosan magyar, romantikus jellemeket, így Ádámot és a többi szereplőhöz kapcsolódó viszonyát. Némileg különbözik magyarságképe a nyugatosokétól. Bár Babits 1939-ben írt *A magyar jellemről*²³ című tanulmánya is elutasítja a magyarokról kialakult általános véleményt, de a 20. századi magyar karakter átalakulásában főleg a szemlélődő életformát, a megalkuvásra való hajlamot, ugyanakkor az újraalkotásra való készsége hangsúlyozza, Illyés magyarság-elemzésében²⁴ pedig a történelmi tanulságok a legfontosabbak, és a költői-írói felelősség kérdése.

Ugyanakkor érdekesek, modernek és igazak Hankiss irodalomszociológiai megállapításai, és ma is igazak – sajnós. Az egyetemes irodalmi köztudat nem nagyon vesz tudomást a magyar irodalom sajátosságairól.²⁵ Hankiss János a Kisfaludy Társaságban elmondott székfoglaló beszédében levonja a keserű kö-

vetkeztetéseket – maratoni európai előadaskörútja (10 előadás), kulturális misz-sziója Madáchról nem volt igazán eredményes. A lefordítás ténye nem elég arra, hogy egy irodalmi alkotás ismertté váljon. Oka, hogy nem igazi írók fordítanak (ezt Sauvageot is hangsúlyozza fordításelméleteiben)²⁶, nem elég a nyelvtudás, tehetség is kell. A megjelent könyvek nagy része gyorsan eltűnik a forgalomból, ugyanakkor az idegen országbeli olvasó nem ismeri a magyar irodalom összefüggéseit. Ezért kellene új kritikai szemléletű irodalomtörténészek – tudós írók, művészek és irodalmi diplomaták. Ismernünk kellene azokat is, akiknek közvetítünk, vajon aktuális lehetett-e, lehet-e a volt vagy mai külföldi olvasó számára a Tragédia falanszterjelenete – a szovjet világnézet keserves korszerűségében, vagy a mai globalizáció erőszakos szűrkeségében? E hatások sűrűségére és nemcsak az egyes művek sikerére van szükség. S vigyázni kell a jelzőkkel, mi magunk (pl. Jókai) neveztük a *Tragédiát* „magyar Faust-nak” – és ezzel már ártottunk a külföldi befogadásnak. A legtöbb nyugati olvasó a különlegeset keresi a mi irodalmunkban, a sajátos értékeket, pl. a férfiasabb irodalmat, mint Madách Ádámja: „egyenes célratörése, szívóssága, megronthatatlan eszményei és a nőhöz való viszonya sajátosan magyar”.²⁷ A keleti értékek gazdagíthatják a Nyugatot, csak észre kellene venni. S itt egyetértett Hankiss az európai, a francia komparatistákkal, Baldenspergerrel, valamint annak társaságával és folyóiratával. Konceptiójuk rendkívül fontos volt: egykor majd megírni az irodalmi kánonok történetét, s abban a magyar irodalom csúcspontjait helyet kapnának. Európának a magyar irodalom tükrében – saját helyét kell meglátnia, és önmagát kell felfedeznie, mint ahogyan a magyar irodalom hivatása is magyarságában és európaiságában teljesebben ki!

Végül idézzük fel Hankiss tanítványainak emlékező szavait, akik tudományos munkásságának 25 éves jubileuma alkalmából, 1942-ben közzéteszik a professzornak és doktoranduszainak bibliográfiáját.²⁸

„Anatole France közismert mondása szerint a művelt ember számára nincs érdekfeszítőbb, izgalmasabb olvasmány egy új könyvjegyzéknél. Sokszorosan áll ez a találó megállapítás a mi kis beszámolónkra, amelyben régi-régi ismerősök és barátok küldhetnek üzenetet egymásnak nemegyszer évek, sőt évtizedek távlatából, s amelyet a tanítványi szeretet és hála ama kedves intézeti ünnep alkalmából állított össze, amikor professzorunk fáradhatatlan, sokoldalúan gazdag tudományos működésének 25. évét töltötte el.

Mert ez a kis seregszemle a baráti összetartozás emlékeztetőjéül és a tanítványi köszönet szerény kifejezéseként készült. Emlékeztetőül, hogy átlapozása során felvillanhassanak lelki szemeink előtt a régi ismerős arcok, a régi egyetemi franciaórák kedves hangulata, a professzori megbeszélések gazdag emlékei. Egy-egy percre felidézhetjük és megérezhetjük, hogy a Debreceni Egyetemi Francia Intézet nagy családjának a tagjai az időbeli és térbeli távolságok ellenére is összetartoznak, minden időkre összeköt mindnyájunkat lelki fejlődésünk

és tudományos kipallérozódásunk közös forrása. Egyben a tanítványi hála és szeretet őszinte köszöneteként ezért a közös forrásból fakadó sok-sok lelki ajándékért és szellemi indítékért, amit az intézeti család fejtől a lefolyt évtizedek során szaktárgyunk körében és az élet ezer más vonatkozásában külön-külön és együttesen kaptunk. Úgy érezzük, hogy most, amikor mi, tanítványok is többnyire hosszú éveket töltöttünk el az emberformálás szolgálatában, most még elmélyültebb lélekkel hallathatjuk a szeretet és köszönet szavait, mert most magunk is sokszorosán átérezzük annak a megállapításnak mélységes értelmét, hogy az igazi tanító számára nincs nagyobb érték, mint a tanítványok elismerése és szeretete.”

JEGYZETEK

- ¹ Birkás Géza (1879–1951) irodalomtörténész, szótár- és nyelvkönyvíró, 1923–1940-ig a pécsi egyetem, majd 1940–47-ig a szegedi egyetemen a francia irodalom és nyelv tanára.
- ² In *Az irodalomtörténet füzetei*, 8. Bp. 1942
- ³ Lásd részletesen: Madácsy Piroska: Francia kritikai fellángolások a Tragédiáról, in XI. Madách Szimpózium, Budapest–Balassagyarmat, 2003, 61. o.
- ⁴ Jean Hankiss: *La Tragédie de l’homme – L’Adam hongrois*. In *Revue des Études Hongroises*, Tome XIX. 1935. 262–268. o.
- ⁵ In *Napkelet*, 1939
- ⁶ In *Irodalomtörténet*, 1940
- ⁷ *Minerva*, 1922–1940, Pécs, Thienemann Tivadar szerkesztésében induló folyóirat, munkatársai: Eckhardt Sándor, Horváth János, Szekfű Gyula, Szerb Antal, Zolnai Béla.
- ⁸ *Minerva*, 1932, 41. sz. 149. o.
- ⁹ Hankiss János: *Nemzetkép és irodalomkutatás*. *Minerva*, 1932, 41. sz. 149–166. o.
- ¹⁰ I. m. 155. o.
- ¹¹ I. m. 165. o.
- ¹² Jean Hankiss: *La Tragédie de l’homme, l’Adam hongrois*, *Revue des Études Hongroises*, année 1935, Paris. 262–268. o. „Birkás Gézának szeretettel és hálás köszönettel: H. J.” Madácsy László könyvtára.
- ¹³ I. m. 262. o.
- ¹⁴ Hankiss János: *Elíziumi beszélgetések, Goethe és Madách*. In: *Napkelet*, 1939. aug. 8. sz. XVIII. évfolyam, 141–149. o.
- ¹⁵ I. m. 145. o.
- ¹⁶ Hankiss: *La Tragédie de l’homme, l’Adam hongrois*. I. m. 263. o.
- ¹⁷ I. m. 264. o.
- ¹⁸ In: *Elíziumi beszélgetések*, 146. o.
- ¹⁹ Hankiss: *L’Adam hongrois*. I. m. 266. o.
- ²⁰ Lásd: Hankiss: *L’Adam hongrois*. I. m. 266–267. o.
- ²¹ Hankiss: *Ádám és Lucifer, magyar és francia romantika*. *Irodalomtörténet*, 1940. 14–15. o.
- ²² *Panorama des littératures contemporaines. Littérature hongroise par Hankiss et Juhász*. Éditions KRA, Paris, 1930, 40–42. o.
- ²³ Babits: *A magyar jellemről*, 1939. In: *Arcképek és tanulmányok*, Szépirodalmi, Bp. 1977
- ²⁴ Illyés Gyula: *Magyarok*. Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T. kiadás, Budapest, 1938
- ²⁵ Hankiss: *A magyar irodalom Európában (Székfoglaló a Kisfaludy Társaságban)*. Budapesti Szemle, 1939. 185–194. o.

²⁶ Madácsy Piroska: *Francia szellem a Nyugat körül – L'esprit français autour de la revue Nyugat (1925–1935)*. Tanulmányok a magyar–francia irodalmi és kulturális kapcsolatok köréből magyar és francia nyelven. Lettres Hongroises, Paris – Antológia Kiadó, Laki-telek, 1998 (397. o.)

²⁷ I. m. 191. o.

²⁸ I. m. Kovács Máté, 1942, 1. o.

Érdekes egy szintén 1942-ben közzétett újsághír (1942. okt. 9): „Színház-zene. Az ember tragédiája francia színpadon.

Párisban nagy könyvkiállítást rendeztek régi és új könyvekből. A magyar könyvek külön tárlókban, igen jó helyen kerültek kiállításra, s ez alkalommal a magyar könyvkultúráról igen elismerő hangon írtak a lapok.

A másik örvendetes hír ezzel kapcsolatban, hogy *Madách* „Az ember tragédiája”-nak immár harmadik fordítása készült el. A két régebbi prózai fordítás igen halvány képet adott a műről. Ez is prózai fordítás, a jambusokat bajos is volna alexandrinokká kiterjeszteni, de hogy költői próza legyen, arról olyan jeles költők és írók készek gondoskodni, mint Paul Valéry, Maurois, Montherlant. Tervbe vették Madách művének színpadi előadását is.

Az új fordításhoz az előszó megírására Madách életíróját, Voinovich Gézát, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárát, a Kisfaludy Társaság elnökét szólították fel, akinek ez alkalomból Paul Valéry meglehangú sorokkal küldte meg egyik újabb kötetét és egy szép plakettet arcmásával.

Ez az újabb két magyar siker Párisban méltán sorakozik azok mellé az eredmények mellé, amelyeket a magyar kultúra és irodalom könyvelhet el külföldön.”

Tudjuk, hogy Roger Richard fordításáról lehet szó, de a bemutatóra nem kerül sor, s a fordítás is csak 1960-ban jelenik meg, Benedek Marcell bevezetésével.

JÁNOS HANKISS' "HUNGARIAN ADAM"

János Hankiss (1893-1959), a professor at the University of Debrecen, literary historian and scholar of comparative literature, contributed greatly towards making classic Hungarian literature and culture better known in Europe, especially in the French-speaking countries, in the mid-thirties.

In 1933-1934 he went on to Belgium, France and Italy holding lectures on Madách and the idealism and stage performances of his Tragedy. His thoughts were published in a concise study in the *Revue des Études Hongroises* under the title: “Az ember tragédiája - a magyar Ádám” (The Tragedy of Man – the Hungarian Adam). Later, in the *Elíziumi beszélgetések* (Discussions in the Elysium), a genre that he had revived, the topic of discussion was Goethe and Madách; a year later in *Irodalomtörténet* (History of Literature) he attempted to find connections between Hungarian and French Romanticism under the title *Ádám és Lucifer* (Adam and Lucifer). He was fond of character study, and was interested in problems of character delineation, universal spiritual or literal connections and, also, in finding out where the place of our Tragedy was in world literature. In his studies he joined the trend that through the modernity of literary research endeavoured to redefine the concept of nation.

Keywords: Hungarian, French, Hankiss, Madách, “Hungarian Adam”